

PENDIDIKAN DAN PENGAJARAN: KAJIAN AMALAN GURU PENDIDIKAN ISLAM

Mohd Aderi Che Noh
Khadijah Abdul Razak
Ahmad Yunus Kasim

Fakulti Pendidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia, 43600 UKM Bangi, Selangor,
MALAYSIA.

Abstrak

Pembentukan akhlak merupakan salah satu matlamat dari proses pendidikan di sekolah. Sekolah bukan hanya menjadi medan penerimaan ilmu secara formal sahaja malah ia bertanggungjawab dalam membentuk personaliti dan akhlak pelajar. Justeru itu, guru merupakan elemen terpenting dalam sesebuah pendidikan. Pendidikan dalam erti kata membentuk sahsiah ummah. Kertas kerja ini merupakan gabungan kertas konsep dan kajian lapangan berkaitan guru dan pendidikan. Kertas konsep yang didedahkan berkaitan dengan konsep pendidikan menurut Ibnu Khaldun, manakala kajian lapangan berkaitan dengan kajian yang dijalankan terhadap guru-guru yang mengajar agama di Sekolah Menengah Agama Rakyat di Pantai Timur yang melibatkan negeri Kelantan, Terengganu dan Pahang. Seramai 400 orang guru yang menjadi responden kajian. Kajian menunjukkan pemboleh ubah seperti amalan guru sebagai pendidik, pembimbing, pengajar dan peribadi menunjukkan min yang tinggi. Oleh itu dapatan ini menunjukkan guru yang mengajar Pendidikan Agama Islam di Sekolah Menengah Agama Rakyat mengamalkan sikap sebagai seorang guru dan dalam masa yang sama mendidik murid untuk menjadi insan muslim yang soleh dan musleh

Kata kunci : Guru, Pendidik, Pengajar, Peribadi, Kaedah, Pembimbing

Pengenalan

Pendidikan merupakan proses *transmission of knowledge* yang sesuai dengan tahap kemampuan pelajar di samping usaha pembinaan akhlak, pembersihan jiwa daripada sifat-sifat mazmumah serta menggantikannya dengan sifat-sifat terpuji untuk mencapai kesempurnaan dari segi jasmani, rohani dan akal. Pendidikan yang dibawa oleh guru mencakupi keperluan hidup manusia sebagai hamba dan khalifah Allah di muka bumi. Proses ini meliputi mendidik keseluruhan hidup anak didik termasuk akal, hati, rohani, jasmani, akhlak dan tingkah laku.

Abdul Halim El-Muhammady (1991), pendidikan dalam Islam sebagai satu proses mendidik dan melatih akal, jasmani dan roh manusia dengan berasaskan nilai-nilai Islam yang bersumberkan wahyu al-Qur'an dan al sunnah bagi melahirkan manusia yang bertakwa dan mengabdikan diri kepada Allah SWT semata-mata. Pandangan ini selari dengan pendapat Al-Tamimi et al. (1985) yang mendefinisikan pendidikan sebagai suatu yang mampu memperbaiki kehidupan manusia dan mewujudkan keseimbangan peribadi seseorang insan yang mempunyai ciri-ciri

keimanan, akhlak dan ilmu. Sekiranya ciri-ciri ini tidak ada maka ianya tidak membawa erti yang sebenar, kerana ciri-ciri tersebut merupakan asas kejayaan dunia dan akhirat.

Menurut Ibnu Khaldun (2000), tujuan pendidikan ialah memenuhi tuntutan ukhrawi dan duniawi yang mencakupi dua tujuan utama iaitu menyiapkan diri bagi kehidupan akhirat dan supaya setiap individu mampu menguasai ilmu dan keterampilan berfungsi bagi kehidupan duniawi. Pendapat ini selari dengan penjelasan oleh Syed Ali Ashraf (1988) yang menyatakan tujuan pendidikan dalam Islam untuk melahirkan insan sebagai khalifah Allah di muka bumi ini, yang hanya boleh dilahirkan dengan kesepaduan akidah dan ilmu dalam menjadi inti pati dalam proses sesuatu pendidikan itu. Inilah sebenarnya yang menjadi intipati matlamat pendidikan Islam di Malaysia iaitu untuk menghasilkan Muslim yang berilmu, beriman, berketerampilan, beramal soleh dan berakhlak mulia berdasarkan al-Qur'an dan al-Sunnah supaya menjadi hamba dan khalifah Allah yang bertakwa dan menyumbang ke arah meningkatkan tamadun bangsa dan Negara (Kementerian Pendidikan Malaysia 2002).

Apa yang penulis ingin bangkitkan di sini ialah tujuan yang digariskan oleh sarjana Islam dulu dan kini tentang tujuan pendidikan dalam Islam adalah suatu yang mantap dan penulis amat bersetuju sepenuhnya. Namun apa yang menjadi persoalannya ialah bagaimanakah tujuan ini dapat di implementasi dan dicapai sepenuhnya. Kalau kita melihat kepada realiti keadaan umat Islam hari ini seolah-olah proses pendidikan Islam yang dilalui umat Islam kurang mampu melahirkan insan yang benar-benar menjadi khalifah Allah. Umat Islam hari ini dilihat kurang mampu untuk menunjukkan yang mereka adalah *khairu ummat*. Oleh itu, guru-guru pendidikan Islam dan guru-guru Islam yang lain perlu memainkan tanggungjawab dengan penuh berkesan dan bersungguh-sungguh kerana merekalah yang paling hampir dengan para pelajar di sekolah.

Guru-guru mestilah memahami dan jelas terhadap tujuan, matlamat dan strategi untuk merealisasikan harapan besar ini kerana dengan kefahaman tentang matlamat dan tujuan ini akan memudahkan mereka menjalankan tanggungjawab sebagai pendidik yang bakal melahirkan khalifah Allah (Kamarul Jasmi dan Ab Halim 2007). Apa yang menyedihkan, ada segelintir guru-guru yang hanya mengajar hanya untuk memenuhi masa pengajaran sahaja. Ini sudah tentulah akan membantutkan usaha melahirkan generasi pelajar yang mantap dan berjiwa besar. Sesungguhnya sikap para guru ini hendaklah diubah dengan serta-merta selari dengan tanggungjawab dan amanah mereka sebagai seorang pendidik Islam yang mempunyai tugas dalam pengajaran dan pendidikan ummah.

Konsep Pengajaran dan Pendidikan

Berkaitan kaedah pengajaran dalam mempelajari sesuatu ilmu, hendaklah secara berperingkat, bertahap dan pengulangan perlu digunakan. Secara asasnya, pengajaran guru mesti disusun secara bertahap iaitu dilaksanakan secara bertahap mengikut langkah demi langkah, dimulai dengan mengajar persoalan pokok diikuti dengan isi-isi kecil. Keterangannya harus diberikan secara umum dahulu kemudian diikuti secara terperinci. Menerusi proses ini, pembelajaran dapat berjalan seiring dengan konsep pendidikan.

Dengan erti kata lain, proses penitisan ilmu pengetahuan berjalan seiring dengan usaha membentuk insan adabi oleh barisan pendidik

Fokus pertama dalam memberikan pengetahuan kepada murid, guru hendaklah memahami dan memperhatikan kemampuan akal murid-murid. Tahap ini juga dinamakan tahap permulaan. Pada tahap ini ilmu diberikan secara sederhana, belum terperinci. Murid diajarkan masalah-masalah yang dianggap utama bagi tiap-tiap bab. Manakala pada tahap kedua, setelah masalah-masalah yang umum dari pengetahuan tadi dibentangkan kepada murid, seterusnya guru membahaskan secara lebih dalam dan terperinci. Guru-guru pada tahap ini guru mengulang kembali pelajaran dari awal bab. Pelajaran lebih ditingkatkan daripada tahap pertama. Huraian diperluas dan diperincikan sedang perbezaan pendapat mulai disentuh. Pada langkah terakhir, guru menyampaikan pengetahuan kepada murid secara lebih terperinci dan menyeluruh dalam usaha membahas semua persoalan agar murid memperoleh kefahaman yang sempurna. Pada akhirnya murid menamatkan ilmu tersebut dengan mempelajari perkara asas hingga kepada perkara yang terperinci (Ibnu Khaldun 2000).

Tegasnya, guru hendaklah membantu murid mengulangi ilmu tersebut dan dengan memberi ulasan dan penjelasan secara menyeluruh. Pada peringkat ini, guru sudah boleh membahaskan ilmu secara terbuka kepada murid dan membuat perbincangan secara berasas. Apa sahaja permasalahan yang ditimbulkan pada peringkat awal pengajaran bolehlah diperjelaskan pada peringkat ini. Manakala pada peringkat menyeluruh pula, pada peringkat ini, guru seharusnya dan dikehendaki untuk mengulangi isi pelajaran sebanyak tiga kali. Melalui proses pengulangan ini, dari permulaan pelajaran sehinggalah keseluruhannya, maka murid akan dapat memahami ilmu tersebut secara keseluruhan dan dalam masa yang sama dapat mendidik murid secara tidak langsung untuk menghayati ajaran Islam.

Pendidikan berdasarkan kepada kaedah al-Qur'an, merupakan saranan dari Allah S.W.T sendiri yang menekankan tentang pentingnya pendidikan di mana segala potensi yang sedia ada dalam diri murid dapat di kembangkan dan dibangunkan dengan maksimum secara sedikit demi sedikit (*tadarruj*). Pendekatan dan kaedah *Qur'ani* di kembangkan oleh Ibnu Khaldun (2000) di mana beliau menjelaskan bahawa pengajaran dan pembelajaran yang berkesan ialah pengajaran yang menggunakan pendekatan, kaedah dan teknik secara bertahap-tahap (*tadrij*), beransur-ansur atau sedikit demi di samping itu mengambil kira tahap kemampuan murid.

Pertama: Dalam memberikan pengetahuan kepada pelajar, guru hendaknya memberikan masalah utama dan pokok yang bersifat umum dan menyeluruh, dengan memperhatikan kemampuan akal pelajar. Tahap ini juga dinamakan tahap permulaan. Pada tahap ini ilmu diberikan secara sederhana, belum terperinci. Kepada pelajar diajarkan masalah-masalah yang dianggap utama bagi tiap-tiap bab. Kedua: Setelah pendidik memberikan masalah-masalah yang umum dari pengetahuan tadi baru pendidik membahas nya secara lebih dalam dan terperinci. Guru pada tahap ini mengulang kembali pelajaran dari awal bab. Pelajaran lebih ditingkatkan daripada tahap pertama. Huraian diperluas dan diperincikan dan perbezaan pendapat mulai disentuh. Seterusnya, pada langkah ketiga ini pendidik menyampaikan pengetahuan kepada pelajar secara lebih terperinci dan menyeluruh, dan berusaha membahas semua persoalan agar pelajar memperoleh pemahaman yang sempurna. Pada akhirnya pelajar

menamatkan ilmu tersebut dengan mempelajari perkara asas hingga kepada perkara yang terperinci.

Apabila dikaji dengan teliti kaedah pengajaran yang disarankan oleh Ibnu Khaldun ini kita dapati beliau menekankan proses pengajaran beransur-ansur, bertahap dan mengulangi hendaklah diterapkan dalam mengajar para pelajar agar segala ilmu yang diberikan dapat difahami dan diamalkan oleh para pelajar. Pendapat ini telah disokong dengan pendapat ahli pendidik Islam lain antaranya Abdul Fattah (2009) kaedah pengajaran Rasulullah SAW dalam mengajar para sahabat telah menggunakan berbagai-bagai pendekatan antaranya ialah menjadikan diri sebagai model, mengajar secara beransur-ansur, meraikan kesederhanaan, mengelakkan kebosanan, interaksi dua hala, pengulangan dan memberikan peringatan.

Kaedah pengajaran pengulangan dan bertahap yang digunakan oleh Ibnu Khaldun ini sebagai kaedah yang baik untuk penguasaan pelajar terhadap mempelajari sesuatu ilmu kerana kaedah pengulangan dan bertahap ini akan memastikan pelajar akan betul-betul faham dengan apa yang dipelajarinya dan seterusnya akan dapat mengamalkannya dalam kehidupan seharian mereka. Sebenarnya apa yang berlaku kepada pelajar hari ini adalah mereka hanya mempelajari sesuatu ilmu dengan menghafal dan sesetengahnya tidak memahami apa yang dipelajari sehingga mereka sukar mengamalkan apa yang dipelajari. Menurut Ghazali Darussalam (2004) Imam Malik juga pernah menggunakan pengajaran secara pengulangan (tikrar) untuk mengukuhkan kefahaman pelajar-pelajarnya untuk menulis segala isi kandungan pelajaran yang beliau disampaikan, kemudian membaca semula pelajaran itu kepada orang ramai.

Di samping itu juga, Ibnu Khaldun turut menyarankan kaedah diskusi dan dialog diamalkan dalam pengajaran dan pembelajaran, kerana dengan kaedah ini pelajar telah terlibat dalam mendidik dirinya sendiri dan mengasah otak, melatih untuk berbicara, di samping mereka mempunyai kebebasan berfikir dan percaya diri. Atau dengan kata lain kaedah ini dapat membuat pelajar berfikir dengan refleksi dan inovatif. Lain halnya dengan kaedah hafalan menurutnya kaedah ini membuat pelajar kurang mendapatkan pemahaman yang benar (Gamal Abd Nasir 2003).

Pendapat Ibnu Khaldun ini selari dengan pandangan Ibnu Shanun yang menyatakan pendidik hendaklah menyediakan waktu khusus untuk diskusi, agar mereka belajar berkenaan dasar-dasar diskusi. Hal itu akan menjadi sempurna dengan memberikan mereka kebebasan mengungkapkan pendapat, kerana hal itu akan memberikan mereka manfaat dan pendidik hendaklah mengizinkan mereka mengambil sebahagian daripada tatacara diskusi kelompok lain (Gamal Abd Nasir 2003). Hal ini boleh memamatkan para pelajar dalam mengutarakan pendapat dan idea-idea mereka sendiri dan dengan itu akan dapat mengembangkan kotak pemikiran pelajar itu sendiri. Dalam pada itu Ab. Halim at el. (2006) menegaskan proses pembelajaran akan menjadi lebih berkesan apabila para pelajar diberikan peluang untuk berkongsi pandangan dalam menyelesaikan masalah yang sedang mereka hadapi. Mereka tidak akan mempunyai perasaan diketepikan, sebaliknya mereka rasa dihargai oleh guru dan masyarakat.

Tegasnya hasil pendidikan dan pengajaran yang berkesan akan melahirkan generasi pelajar yang dapat meningkatkan pemahaman, pembahasan, kemampuan berdiskusi, pengamalan dan penghayatan. Kecintaan kepada ilmu dapat dipupuk untuk

dihayati dalam kalangan pelajar hasil usaha pendidikan yang dapat memecahkan masalah kebuntuan ilmu sebagai persediaan menjadi hamba Allah yang soleh dan muslih.

Methodologi Kajian

Secara umumnya kajian ini adalah kajian kuantitatif yang akan menggunakan reka bentuk penyelidikan deskriptif untuk mengenal pasti dan mengkaji secara empirikal dan sistematik berkaitan pemboleh ubah Amalan Pengajaran yang merangkumi konstruk Pendidik, Pengajar dan Pembimbing. Kaedah tinjauan digunakan untuk mendapatkan data kuantitatif tentang latar belakang guru Pendidikan Islam (GPI) dan pandangan mereka terhadap amalan pengajaran yang diamalkan di dalam bilik darjah. Kajian ini melibatkan Malaysia sebagai lokasi kajian. Secara khususnya hanya melibatkan negeri Kelantan, Terengganu dan Pahang. Manakala fokus kajian ialah Sekolah Menengah Agama Rakyat (SMAR). Sampel kajian adalah seramai 400 orang responden guru yang mengajar semua subjek agama. Responden guru dipilih secara rawak dari semua SMAR di negeri Kelantan, Terengganu dan Pahang.

Dapatan Kajian

Berikut adalah analisis dapatan kajian berkaitan responden kajian yang membincangkan amalan guru dalam mendidik dan mengajar para pelajar. Jadual 1 di bawah menunjukkan analisis dapatan kajian secara deskriptif berkaitan pemboleh ubah Amalan Pengajaran.

JADUAL 1 : Analisis Peratusan Pemboleh Ubah Amalan Pengajaran

BIL	KONSTRUK	1	2	3	4	5
B1	Saya suka memberi salam ketika masuk kelas	0.5	0.5	4.3	16.0	78.7
B2	Saya suka melontarkan senyuman kepada murid	0.3	2.0	7.8	44.4	45.6
B3	Saya mudah mesra dengan murid	0.8	1.5	11.5	45.5	40.3
B4	Saya sukar memberi pujian kepada murid	8.3	18.0	31.0	30.5	11.3
B5	Saya mengambil berat hal ehwal murid samada di dalam atau di luar kelas	0.3	2.8	21.3	47.8	27.3
B6	Saya bersedia membantu murid pada setiap masa	0.3	0.5	14.5	44.5	40.0
B7	Saya memulakan pengajaran dengan bacaan doa	0.3	0.5	2.3	15.5	81.0
B8	Saya memastikan kelas dalam keadaan bersih dan teratur sebelum memulakan pengajaran	0.0	0.5	6.5	47.3	45.5
B9	Saya menepati masa setiap kali waktu pengajaran	0.3	1.3	17.0	59.3	22.0
B10	Saya membuat persediaan awal sebelum memulakan pengajaran	0.0	0.3	17.0	53.8	28.5
B11	Saya mengenakan hukuman yang sewajarnya apabila murid melakukan kesalahan	1.3	4.3	27.8	49.3	17.3
B12	Saya sentiasa bersabar berhadapan dengan karenah murid semasa sesi pengajaran	0.5	1.3	16.0	53.0	29.0
B13	Saya hanya memberi perhatian kepada murid yang pandai sahaja di dalam kelas	47.8	27.0	17.5	5.3	1.8
B14	Saya bersungguh-sungguh dalam menyampaikan pengajaran di dalam kelas	1.0	1.3	2.8	46.3	48.8
B15	Saya kurang peka terhadap murid yang mempunyai	28.0	30.3	23.8	13.8	3.5

	masalah					
B16	Saya mengingatkan murid tentang tanggungjawab sebagai hamba Allah	0.5	1.3	6.5	37.3	54.0
B17	Saya memberi semangat kepada murid untuk menuntut ilmu	0.3	0.0	4.3	32.3	62.5
B18	Saya sering memperlekehkan murid yang lemah dalam kelas	74.0	14.8	4.5	3.8	2.3
B19	Saya mengingatkan murid supaya menjaga akhlak sesama rakan setiap kali pengajaran	0.8	1.5	6.5	38.5	52.5
B20	Saya sentiasa meraikan pandangan yang diberikan oleh murid	0.3	1.8	9.8	52.0	36.3
B21	Saya lebih bersifat terbuka dalam memberi pandangan ketika mengajar	0.3	0.8	8.8	50.5	39.5
B22	Saya bersedia membantu murid selain daripada bidang pengkhususan	0.8	3.5	20.8	43.3	31.0
B23	Saya memberi tugas yang bersesuaian dengan kemampuan murid	0.5	1.8	9.8	55.8	32.0
B24	Saya mengingati nama setiap murid dalam kelas yang saya ajar	0.8	7.5	36.3	34.3	21.0
B25	Saya bertanya kepada murid jika mereka tidak menyelesaikan tugas yang diberikan	0.3	1.0	9.5	52.3	37.0
B26	Saya sentiasa mendorong murid supaya lebih bersemangat dalam pelajaran	0.3	0.8	2.8	29.8	55.5
B27	Saya sentiasa mengingatkan murid menyiapkan kerja sekolah yang diberikan	0.8	0.8	4.3	41.8	52.3
B28	Saya bersedia membimbing murid apabila menghadapi masalah	0.5	2.0	8.0	47.3	42.0
B29	Saya bersikap sopan terhadap murid setiap kali sesi pengajaran	0.8	0.3	7.0	54.3	37.5
B30	Saya akan memastikan buku rekod pengajaran disiapkan sebelum memulakan kelas	1.5	3.3	25.0	46.5	23.0

Skala Kekerapan : 1: "Tidak pernah", 2: "Jarang-jarang", 3: "Kadangkala", 4: "Kerap" dan 5: "Amat kerap"

Berikut ialah huraian berkaitan analisis secara peratusan dan kekerapan bagi setiap item pemboleh ubah Amalan Pengajaran:

1. Analisis Item "Saya memberi salam ketika masuk kelas" menunjukkan bahawa seramai 314 daripada 399 (78.5%) guru berada pada peringkat amat kerap dalam mengamalkan amalan tersebut. Manakala seramai 64 daripada 399 (16%) guru pula kerap mengamalkan amalan tersebut. Sejumlah 17 daripada 399 (4.3%) guru pula berada pada tahap kadangkala mengamalkan amalan tersebut. Adapun 2 daripada 399 (0.5%) guru jarang-jarang sekali mengamalkan amalan ini.

- Paling mengejutkan, kajian ini mendapati terdapat 2 daripada 399 (0.5%) guru tidak pernah mengamalkan amalan member salam. Rumusannya sebanyak 378 (94.5%) daripada responden kajian berada pada tahap amat kerap dan kerap dalam mengamalkan amalan tersebut manakala 21 (5.3%) orang guru kurang dalam mengamalkan salam ketika masuk ke kelas. Walalubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
2. Analisis Item “Saya suka melontarkan senyuman kepada murid” menunjukkan bahawa seramai 182 daripada 399 (45.5%) guru berada pada peringkat amat kerap dalam mengamalkan amalan tersebut. Manakala seramai 177 daripada 399 (44.3%) guru pula kerap mengamalkan amalan tersebut. Sejumlah 31 daripada 399 (7.8%) guru pula berada pada tahap kadangkala mengamalkan amalan tersebut. Adapun 8 daripada 399 (2.0%) guru jarang-jarang sekali mengamalkan amalan ini. Paling mengejutkan, kajian ini mendapati terdapat hanya 1 daripada 399 (0.3%) guru tidak pernah mengamalkan amalan melontarkan senyuman kepada murid. Rumusannya sebanyak 359 (89.8%) daripada responden kajian berada pada tahap amat kerap dan kerap dalam mengamalkan amalan tersebut manakala 40 (5.3%) orang guru menunjukkan kurang dalam melontarkan senyuman kepada murid. Walaubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
 3. Analisis Item “Saya mudah mesra dengan murid” menunjukkan bahawa seramai 161 daripada 398 (40.3%) guru berada pada peringkat amat kerap dalam mengamalkan amalan tersebut. Manakala seramai 182 daripada 398 (45.5%) guru pula kerap mengamalkan amalan tersebut. Sejumlah 46 daripada 398 (11.5%) guru pula berada pada tahap kadangkala mengamalkan amalan tersebut. Adapun 6 daripada 398 (1.5%) guru jarang-jarang sekali mengamalkan amalan ini. Paling mengejutkan, kajian ini mendapati terdapat hanya 3 daripada 398 (0.8%) guru tidak pernah mengamalkan amalan mesra dengan murid. Rumusannya sebanyak 343 (85.8%) daripada responden kajian berada pada tahap amat kerap dan kerap dalam mengamalkan amalan tersebut manakala 55 (13.8%) orang guru menunjukkan kurang mesra bersama dengan murid. Walaubagaimanapun dua orang (0.5%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
 4. Analisis dapatan kajian bagi Item “Saya sukar memberi pujian kepada murid” menunjukkan bahawa seramai 45 daripada 396 (11.3%) guru amat sukar memberi pujian kepada murid berada diperingkat amat kerap dalam mengamalkan amalan tersebut. Manakala seramai 122 daripada 396 (45.5%) guru juga sukar memberi pujian kepada murid dengan kerap mengamalkan amalan tersebut. Terdapat seramai 124 daripada 396 (31.0%) guru pula berada pada tahap kadangkala mengamalkan amalan tersebut. Kajian ini mendapati hanya seramai 103 daripada 396 (26.3.5%) guru yang mengamalkan amalan memberi pujian kepada murid dibawah penilaian jarang-jarang dan tidak pernah. Terdapat seramai 4 (1.0%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini. Rumusannya menunjukkan jumlah guru yang mengamalkan memberi pujian kepada murid adalah seramai 229 daripada 396 orang guru. Ini jelas menunjukkan bahawa hampir 40% orang guru yang sukar memberikan pujian

kepada murid ketika berada di sekolah. Walaubagaimanapun 4 orang (1.0%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.

5. Analisis dapatan kajian bagi Item “Saya mengambil berat hal ehwal murid samada di dalam atau di luar kelas” menunjukkan bahawa seramai 109 daripada 397 (27.3%) guru amat kerap dalam mengamalkan amalan tersebut. Manakala seramai 191 (47.8%) orang guru kerap mengamalkan amalan baik tersebut. Kajian ini mendapati terdapat seramai 97 daripada 397 (24.4%) orang guru yang kurang melaksanakan amalan mengambil berat hal ehwal murid ini iaitu diperingkat kadangkala, jarang-jarang dan tidak pernah. Rumusan kajian ini menunjukkan jumlah guru yang mengamalkan amalan mengambil berat perihal murid di dalam dan di luar kelas lebih rendah daripada guru yang tidak melaksanakan ini. Walaubagaimanapun 3 orang (0.5%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
6. Analisis dapatan kajian bagi Item “Saya bersedia membantu murid pada setiap masa” menunjukkan bahawa seramai 338 daripada 399 dengan peratusan 84.5% orang guru berada diperingkat amat kerap dan kerap membantu murid pada setiap masa. Manakala hanya seramai 61 daripada 399 orang guru dengan peratusan 15.3% tidak bersedia membantu murid pada setiap masa. Rumusannya terdapat perbezaan besar guru yang bersedia membantu murid adalah jauh lebih ramai daripada guru yang tidak bersedia membantu murid pada setiap masa. Walaubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
7. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya memulakan pengajaran dengan bacaan doa” menunjukkan bahawa seramai 386 daripada 398 dengan peratusan 84.5% orang guru berada diperingkat amat kerap dan kerap mengamalkan amalan membaca doa sebelum memulakan pengajaran. Walaubagaimanapun masih terdapat sejumlah 12 daripada 398 guru dengan peratusan 3.1% yang tidak memulakan pengajaran dengan bacaan doa. Rumusan mendapati masih terdapat sebilangan guru agama yang tidak mengamalkan amalan membaca doa sebelum memulakan pengajaran di dalam kelas. Walaubagaimanapun 4 orang (1.0%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
8. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya memastikan kelas dalam keadaan bersih dan teratur sebelum memulakan pengajaran” menunjukkan bahawa seramai 371 daripada 399 dengan peratusan 93.8.5% orang guru berada diperingkat amat kerap dan kerap memastikan kelas bersih sebelum memulakan pengajaran. Walaubagaimanapun masih terdapat sejumlah kecil iaitu 28 orang daripada 399 orang guru dengan peratusan 7.1% yang tidak memastikan kelas bersih sebelum memulakan pengajian. Rumusan kajian ini mendapati masih terdapat sebilangan guru yang tidak mengamalkan amalan menjaga kebersihan kelas sebelum pengajaran dimulakan. Walaubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.

9. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya menepati masa setiap kali waktu pengajaran” menampakkan bahawa komitmen seramai 325 daripada 399 dengan peratusan 82.3% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap dalam menepati masa setiap kali waktu pengajaran mereka. Manakala sekitar 64 orang guru dengan peratusan 18.6% masih lewat atau tidak menepati masa waktu mengajar mereka. Rumusan kajian ini mendapati 18.6% adalah jumlah peratusan yang besar bagi bilangan guru yang tidak menepati masa da hadir awal setiap kali waktu pengajaran mereka. Walaubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
10. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya membuat persediaan awal sebelum memulakan pengajaran” menampakkan komitmen seramai 325 daripada 399 dengan peratusan 82.3% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang membuat persediaan awal sebelum memulakan pengajaran mereka. Manakala 69 orang guru dengan peratusan 17.3% tidak membuat persediaan awal sebelum memulakan pengajaran. Rumusan kajian ini mendapati 17.3% guru yang tidak membuat persediaan awal ini perlu kepada mengulangkaji topik pengajaran mereka terlebih dahulu sebelum disampaikan kepada murid di dalam kelas agar lebih bersedia dan menghasilkan pengajaran yang berkesan. Walaubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
11. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya mengenakan hukuman yang sewajarnya apabila murid melakukan kesalahan” menunjukkan keperihatinan 266 daripada 399 dengan peratusan 66.6% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang berpendapat hukuman yang sewajarnya kepada murid apabila melakukan kesalahan. Manakala 133 orang guru dengan peratusan 33.4% tidak mengenakan hukuman yang sewajarnya apabila murid melakukan kesalahan. Rumusan kajian bagi item ini mendapati hampir 1/3 daripada 399 guru yang mengenakan hukuman yang tidak sewajarnya kepada murid apabila mereka melakukan kesalahan di sekolah. Walaubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
12. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya sentiasa bersabar berhadapan dengan karenah murid semasa sesi pengajaran” menunjukkan sifat murni 328 daripada 399 dengan peratusan 82.0% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang bersifat sabar ketika berhadapan dengan karenah murid ketika di dalam kelas. Manakala dapat dilihat seramai hanya 71 orang guru dengan peratusan 17.8% tidak dapat bersabar dalam bmenangani karnah murid semasa sei pembeelajaran. Rumusan kajian bagi item ini mendapati bahawa perlu diberikan kursus menangani stress di sekolah kepada guru yang tidak boleh menerima karenah murid yang pelbagai ketika berada di sekolah. Walaubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
13. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya hanya memberi perhatian kepada murid yang pandai sahaja di dalam kelas” menunjukkan sikap memilih di kalangan 28 daripada 397 dengan peratusan 6.1% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap adalah tidak wajar kerana perlu juga diberikan perhatian kepada murid

yang kurang pandai kerana mereka juga memerlukan perhatian daripada guru. Walaubagaimanapun dapat dilihat seramai 369 orang guru dengan peratusan 92.3% yang memberi layanan sama rata dan tidak hanya member perhatian kepada murid yang pandai sahaja ketika di dalam kelas. Rumusan kajian bagi item ini mendapati bahawa guru tidak seharusnya memiliki sikap seperti memilih murid yang pandai sahaja dan mengabaikan murid yang tidak pandai ketika dalam sesi pengajaran mereka di dalam kelas. Walaubagaimanapun 3 orang (0.8%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.

14. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya bersungguh-sungguh dalam menyampaikan pengajaran di dalam kelas” menunjukkan sifat murni 380 daripada 400 orang guru dengan peratusan 95.1% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang melaksanakan tugas dengan bersungguh-sungguh dalam menyampaikan pengajaran kepada murid ketika di dalam kelas. Manakala dapat dilihat seramai hanya 20 orang guru dengan peratusan 5.1% tidak bersungguh-sungguh serta tidak bersemangat dalam menyampaikan pengajaran di dalam kelas. Rumusan kajian bagi item ini mendapati bahawa terdapat sebilangan kecil guru yang tidak bersungguh-sungguh dalam menyampaikan ilmu kepada murid di dalam kelas mereka.
15. Analisis dapatan kajian bagi item “saya kurang peka terhadap murid yang mempunyai masalah” menunjukkan bahawa terdapat 69 daripada 397 dengan peratusan 17.3% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang bersifat tidak peka dan prihatin terhadap anak muridnya yang mempunyai masalah ketika berada di sekolah. Manakala apa yang dapat kita banggakan adalah kerana seramai 327 daripada 397 oarang guru amat prihatin kepada murid mereka dengan peratusan 81.8%. Rumusan kajian bagi item ini mendapati bahawa guru perlu memiliki watak sebagai pemerhati yang baik dalam menangani permasalahan agar tidak mengganggu pembelajaran mereka. Seharusnya analisis item ini adalah sekitar 99% menepati watak seorang guru. Terdapat seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
16. Analisis dapatan kajian bagi item “saya mengingatkan murid tentang tanggungjawab sebagai hamba Allah” menunjukkan bahawa terdapat 365 daripada 398 dengan peratusan 91.3% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang sentiasa mengingatkan murid tentang tanggungjawab sebagai hamba Allah di dalam kelas. Walaubagaimanapun terdapat sebilangan kecil kurang daripada 10% yang mengingatkan murid berkenaan tanggungjawab sebagai hamba Allah iaitu 8.3%. Rumusan kajian bagi item ini mendapati sejumlah besar guru agama sering memperingatkan murid mereka akan perihal tanggungjawab sebagai seorang hamba Allah. Walaubagaimanapun 2 orang (0.5%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
17. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya memberi semangat kepada murid untuk menuntut ilmu” menunjukkan bahawa 379 daripada 397 dengan peratusan 94.8% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang bersifat tidak peka dan prihatin terhadap anak muridnya dengan memberi semangat kepada murid dalam

menuntut ilmu. Manakala seramai 18 daripada 397 orang guru tidak memberi semangat kepada murid mereka dalam menuntut ilmu dengan peratusan 4.6%. Rumusan kajian bagi item ini mendapati bahawa guru perlu memberi semangat kepada murid-murid mereka agar murid bersemangat dalam menuntut ilmu. Walaubagaimanapun 3 orang (0.8%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.

18. Analisis dapatan kajian bagi Item “saya sering memperlekehkan murid yang lemah di dalam kelas” memperlihatkan seramai 101 daripada 397 orang guru dengan peratusan 25.4% orang guru diperingkat amat kerap, kerap, kadangkala dan jarang-jarang yang suka memperlekehkan murid mereka. Manakala hanya 296 daripada 397 orang guru dengan peratusan 74% tidak memperlekeh dan merendah-rendahkan murid ketika di dalam kelas. Rumusan kajian bagi item ini mendapati bahawa sifat buruk seperti memperlekehkan murid di dalam kelas perlu dijauhi dan perlu ditambahbaik dengan sikap mengambil berat serta tidak melebihi hanya kepada pelajar yang pandai untuk dipuji ketika sesi pembelajaran di dalam kelas. Terdapat 3 orang (0.8%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
19. Analisis dapatan kajian bagi item “saya mengingatkan murid supaya menjaga akhlak sesama rakan setiap kali pengajaran” menunjukkan bahawa terdapat 364 daripada 399 dengan peratusan 91.0% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang sentiasa mengingatkan murid supaya menjaga akhlak sesama rakan setiap kali pengajaran mereka. Walaubagaimanapun terdapat seramai 35 daripada 399 orang guru yang tidak mengingatkan murid supaya menjaga akhlak sesama rakan setiap kali pengajaran mereka. Rumusan kajian bagi item ini mendapati sejumlah besar guru agama sering memperingatkan murid mereka akan perihai menjaga akhlak sesama rakan setiap kali sesi pembelajaran mereka. Walaubagaimanapun seorang (0.3%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini.
20. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya sentiasa meraikan pandangan yang diberikan oleh murid” menunjukkan bahawa terdapat 353 daripada 400 dengan peratusan 88.3% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang sentiasa meraikan pandangan yang diberikan oleh murid. Seramai 7 daripada 400 orang guru jarang-jarang meraikan pandangan murid dan seorang (0.3%) daripada responden mengatakan tidak kerap dalam meraikan pandangan murid di dalam sesi P&P. Rumusan kajian bagi item ini mendapati sejumlah besar guru agama sentiasa meraikan pandangan yang diberikan oleh murid setiap kali sesi pembelajaran mereka.
21. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya lebih bersifat terbuka dalam memberi pandangan ketika mengajar” menunjukkan bahawa terdapat 360 daripada 399 dengan peratusan 90.0% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang bersifat terbuka dalam memberi pandangan ketika sesi P&P. Seramai 3 daripada 399 orang guru jarang-jarang meraikan pandangan murid dan seorang (0.3%) daripada responden mengatakan tidak pernah bersifat terbuka dalam memberi pandangan ketika mengajar. Walaupun terdapat seorang responden tidak menjawab item ini, rumusan kajian bagi item ini mendapati sejumlah besar guru

agama bersifat terbuka dalam memberi pandangan setiap kali sesi pembelajaran berlaku.

22. Analisis dapatan kajian bagi Item “Saya bersedia membantu murid selain daripada bidang pengkhususan” memperlihatkan seramai 297 daripada 397 orang guru dengan peratusan 87.8% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap bersedia membantu murid selain daripada subjek yang diajar. Manakala hanya 100 daripada 397 orang guru dengan peratusan 25.1% tidak pernah, jarang-jarang dan kadangkala bersedia membantu murid selain daripada bidang pengkhususan. Terdapat 3 orang (0.8%) daripada Responden tidak menjawab soal selidik ini. Rumusan kajian bagi item ini mendapati bahawa walaupun bukan bidang pengkhususan, para guru masih boleh membantu murid daripada segi motivasi.
23. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya memberi tugas yang bersesuaian dengan kemampuan murid” menunjukkan bahawa terdapat 351 daripada 399 dengan peratusan 87.8% orang guru diperingkat amat kerap dan kerap yang memberi tugas yang bersesuaian dengan kemampuan murid ketika sesi P&P. Seramai 46 daripada 399 orang guru jarang-jarang dan kadangkala memberi tugas yang bersesuaian dengan kemampuan murid dan dua (0.5%) daripada responden mengatakan tidak pernah memberi tugas yang bersesuaian dengan kemampuan murid ketika mengajar. Walaupun terdapat seorang responden tidak menjawab item ini, rumusan kajian bagi item ini mendapati sejumlah besar guru agama memberi tugas yang bersesuaian dengan kemampuan murid dalam sesi P&P.
24. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya mengingat nama setiap murid dalam kelas yang saya ajar” menunjukkan bahawa hanya 221 daripada 399 dengan peratusan 55.3% orang guru amat kerap dan kerap mengingat nama murid di setiap kelas yang diajar. Seramai 175 daripada 399 orang guru dengan peratusan 43.8% jarang-jarang dan kadangkala mengingat nama murid di setiap kelas yang diajar dan satu (0.3%) daripada responden mengatakan tidak pernah mengingat nama murid di setiap kelas yang diajar. Walaupun terdapat seorang responden tidak menjawab item ini, rumusan kajian bagi item ini mendapati sejumlah besar guru agama mampu mengingat nama murid di setiap kelas yang diajar walaupun mempunyai tugas lain.
25. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya bertanya kepada murid jika mereka tidak menyelesaikan tugas yang diberikan” menunjukkan bahawa 357 daripada 400 dengan peratusan 89.3% orang guru amat kerap dan kerap bertanya kepada murid jika mereka tidak menyelesaikan tugas yang diberikan. Seramai 42 daripada 400 orang guru dengan peratusan 10.5% jarang-jarang dan kadangkala bertanya kepada murid jika mereka tidak menyelesaikan tugas dan satu (0.3%) daripada responden mengatakan tidak pernah bertanya kepada murid jika mereka tidak menyelesaikan tugas yang diberikan. Rumusan kajian bagi item ini mendapati sejumlah besar guru agama mengambil berat dan bertanya kepada murid jika mereka tidak menyelesaikan tugas yang diberikan.
26. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya sentiasa mendorong murid supaya lebih bersemangat dalam pelajaran” menunjukkan bahawa 381 daripada 400 dengan

- peratusan 95.3% orang guru amat kerap dan kerap mendorong murid supaya lebih bersemangat dalam pelajaran. Seramai 18 daripada 400 orang guru dengan peratusan 11.8% jarang-jarang dan kadangkala mendorong murid supaya lebih bersemangat dalam pelajaran dan satu (0.3%) daripada responden mengatakan tidak pernah mendorong murid supaya lebih bersemangat dalam pelajaran. Rumusan kajian bagi item ini mendapati majoriti guru agama mengambil berat dan mendorong murid supaya lebih bersemangat dalam pelajaran.
27. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya sentiasa mengingatkan murid menyiapkan kerja sekolah yang diberikan” menunjukkan bahawa 376 daripada 399 dengan peratusan 95.1% orang guru amat kerap dan kerap mengingatkan murid menyiapkan kerja sekolah yang diberikan. Hanya 20 daripada 399 orang guru dengan peratusan 5.1% jarang-jarang dan kadangkala mengingatkan murid menyiapkan kerja sekolah yang diberikan dan satu (0.3%) daripada responden mengatakan tidak pernah mengingatkan murid menyiapkan kerja sekolah yang diberikan. Walaupun terdapat seorang responden tidak menjawab item ini, rumusan kajian bagi item ini mendapati majority guru mengingatkan murid menyiapkan kerja sekolah yang diberikan.
28. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya bersedia membimbing murid apabila menghadapi masalah” menunjukkan bahawa 357 daripada 399 dengan peratusan 89.3% orang guru amat kerap dan kerap bersedia membimbing murid apabila menghadapi masalah. Hanya 40 daripada 399 orang guru dengan peratusan 10% jarang-jarang dan kadangkala bersedia membimbing murid apabila menghadapi masalah dan dua (0.5%) daripada responden mengatakan tidak pernah bersedia membimbing murid apabila menghadapi masalah. Walaupun terdapat seorang responden tidak menjawab item ini, rumusan kajian bagi item ini mendapati majoriti guru bersedia membimbing murid apabila menghadapi masalah.
29. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya bersikap sopan terhadap murid setiap kali sesi pengajaran” menunjukkan bahawa 367 daripada 399 dengan peratusan 91.8% orang guru amat kerap dan kerap bersikap sopan terhadap murid setiap kali sesi pengajaran. Hanya 29 daripada 399 orang guru dengan peratusan 10% jarang-jarang dan kadangkala bersikap sopan terhadap murid setiap kali sesi pengajaran dan 3 (0.8%) daripada responden mengatakan tidak pernah bersikap sopan terhadap murid setiap kali sesi pengajaran. Walaupun terdapat seorang responden tidak menjawab item ini, rumusan kajian bagi item ini mendapati hanya sebilangan guru yang tidak bersikap sopan terhadap murid semasa sesi P&P.
30. Analisis dapatan kajian bagi item “Saya akan memastikan buku rekod pengajaran disiapkan sebelum memulakan kelas” menunjukkan bahawa hanya 278 daripada 397 dengan peratusan 69.5% orang guru amat kerap dan kerap memastikan buku rekod pengajaran disiapkan sebelum memulakan kelas. Seramai 113 daripada 397 orang guru dengan peratusan 28.3% jarang-jarang dan kadangkala memastikan buku rekod pengajaran disiapkan sebelum memulakan kelas dan enam (1.5%) daripada responden mengatakan tidak pernah memastikan buku rekod pengajaran disiapkan sebelum memulakan kelas. Walaupun terdapat tiga orang responden tidak menjawab item ini, rumusan

kajian bagi item ini mendapati hanya sebilangan guru yang tidak bersedia dengan buku rekod pengajaran yang lengkap sebelum memulakan sesi P&P.

Kesimpulan dapatan kajian menunjukkan secara keseluruhannya analisis menunjukkan nilai tahap bagi min bagi pemboleh ubah amalan pengajaran guru adalah 0.454. Nilai tahap min ini menunjukkan amalan pengajaran guru adalah sederhana. Manakala secara terperinci analisis menunjukkan min bagi konstruk Pendidik ialah 0.394, Pengajar ialah 0.376 dan Pembimbing ialah 0.564.

Perbincangan Dapatan Kajian

Merujuk kepada dapatan kajian maka, murid hendaklah dilibatkan secara aktif dalam proses pengajaran dan pendidikan (al-Hashimi, 1994; Burden et al., 2003 dan Rohizani et al., 2005) dan pengajaran guru juga hendaklah dirancang di samping memberi pertimbangan kepada konsep mengajar dan mendidik. Walaupun menurut Brophy dan Good (1986) amalan pengajaran yang berkesan hendaklah membolehkan ramai murid meningkatkan pencapaiannya secara berterusan, tahap pencapaian yang tinggi, sedikit kekeliruan dan tanpa kehilangan momentum dari satu langkah ke satu langkah. Namun konsep pendidikan yang ingin ditegaskan ialah perubahan paradigma guru dalam profesion mereka untuk memberi kesan kepada jiwa dan menyentuh perasaan murid.

Guru yang menepati konsep pendidikan dan pengajaran sebenar hendaklah bersifat sebagai pendidik, pengajar dan pembimbing. Al-Nahlawi (1988) dan Imam al-Ghazali (1993) menegaskan guru perlu bersifat rabbani, ikhlas, sabar, jujur, menambah ilmu, mempelbagai kaedah mengajar, mampu mengawal murid, peka tahap murid, peka pengaruh isu semasa terhadap murid dan sikap adil terhadap murid. Kesimpulannya amalan pengajaran guru adalah melibatkan peranan guru sebagai pendidik, pengajar dan pembimbing. Berdasarkan peranan ini, guru bukan sahaja bertanggungjawab untuk menyampaikan kandungan ilmu semata-mata, malah untuk membentuk murid sebagai persediaan kepada kehidupan seterusnya. Berdasarkan perbincangan di atas juga, jelas menerangkan betapa pentingnya gabungan ciri-ciri pengajaran yang efektif dan sifat-sifat guru yang efektif dalam proses pengajaran dan pembelajaran. Oleh itu, guru merupakan komponen yang amat penting dalam pelaksanaan pengajaran dan pendidikan.

Kesimpulan

Proses mendidik tidak terhad kepada pengajaran yang diberikan dalam bilik darjah sahaja, malah fokus juga perlu diberikan kepada faktor seperti sikap pelajar, amalan pembelajaran pelajar, penghayatan ilmu pelajar dan persekitaran yang diwujudkan oleh ibu bapa dan masyarakat sekeliling agar berperanan melahirkan golongan pelajar yang mempunyai implikasi kepada Pencipta.

Rujukan

- Ab. Halim Tamuri, Khadijah Abdul Razak, Shahrin Awaluddin, Kamarulzaman Abdul Ghani, Mohd Aderi Che Noh. 2006. Kajian amalan pengajaran Pendidikan Islam di sekolah rendah dan menengah. *Prosiding Seminar IRPA RMK-8, Kategori ERK 2006, Jilid 11*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Abdul Halim El-Muhammady. 1991. *Pendidikan Islam, falsafah, disiplin dan peranan pendidikan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Al-Ghazali, Muhammad. 1993. *Kaifa nataamul maaal Quran*. Kaherah: Dar al-Wafa'.
- Al-Hashimi, Abid Taufik. 1993. *Turuk tadris at-tarbiyah Islamiyyah*. Beirut: Muassasah Risalah.
- Al-Nahlawi, Abdul Rahman. 1988. *Usul al-tarbiyah al-Islamiyah wa asalibuha*. Damsyik: Dar al-Fikr.
- Brophy, J. E. dan Good, T. L. 1986. Teacher Behavior and student Achievement. Dlm M.C Wittrock (Ed) *Handbook of Research on Teaching*. Ney York: McMillan.
- Burden, P.R & Byrd, D.M 2003. *Methods for effective teaching*. Boston: Allyn & Bacon.
- Ibn Khaldun. 2000. *Muqadimah Ibn Khaldun*. Terj.Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ghazali Darusalam. 2004. *Pedagogi pendidikan Islam*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd.
- Rohizani Yaakub, Shahabudin Hashim & Mohd Zohir Ahmad. 2005. *Pedagogi: Strategi dan teknik mengajar dengan berkesan*. Bentong: PTS Publications & Distributors Sdn. Bhd.

_____0000_____